

Irina TULBU
Lector, Doctorand
Universitatea de Stat de Moldova
Chișinău, Republica Moldova

Contribuția lui Nicanor Rusu la traducerea și receptarea literaturi Italiene în Basarabia

Rezumat: La nivelul traducerilor din literatura italiană în spațiul cultural basarabean s-a tradus foarte puțin. Excepție sunt doar unele traduceri din literatura pentru copii și adolescenți realizate fie prin intermediul limbii ruse, fie a celei ucrainene. În R. S. S. M. traducerile erau absolut necesare, chiar dacă unele erau mai bune, altele mai puțin reușite, tendința generală era aceea de a ajunge să rivalizeze cu originalul. Este regretabil faptul că, cei mai mulți dintre traducători nici nu cunoșteau vreo limbă străină.

Un efort esențial în traducerea și receptarea literaturii italiene și îmbogățirea limbii și culturii moldovenești ce se cuvine remarcat, îi revine Profesorului Nicanor Rusu. Italienist basarabean, discipol al lui Iorgu Iordan, asistent, între anii 1939-1940, la Catedra de Limbi romanice a Universității *Alexandru Ioan Cuza* din Iași. Din anul 1965 activează la Catedra de Filologie Spaniolă a Universității de Stat din Moldova în calitate de conferențiar universitar. Distinsul italianist basarabean s-a enumerat printre puținii traducători, din acea grea perioadă, care a pledat pentru traducerea operelor scriitorilor străini din original. În contextul dat trebuie menționat meritul esențial al lucrărilor traduse și comentate de Nicanor Rusu, care constă în familiarizarea publicului larg, într-o manieră didactică, cu personalitatea și biografia lui Dante Alighieri, cu creația literară și receptarea ei în spațiul cultural basarabean.

Cuvinte-cheie: Nicanur Rusu, recepție, traducător, literatură italiană, literatură basarabeană

Abstract: Concerning the translations level from Italian literature within the Bessarabian cultural space, very few translations have been realised. As exceptions serve only some translations from the literature for children and teenagers performed either by means of Russian language, or of Ukrainian. In the M.S.S.R. translations were absolutely necessary, even if some of them were better, others – less successful, the general tendency was to manage rivalry with the original. It is regrettable that the most of translators have not even known any foreign language.

Professor Nicanor Rusu, a Bessarabian Italianist, disciple of Iorgu Iordan, has been between 1939 and 1940 the assistant at the Chair of Romanic Languages within *Alexandru Ioan Cuza* University of Iasi. Since 1965 he has been activating at the Moldavian State University Chair of Spanish Philology as associate professor. The distinguished Bessarabian Italianist was enumerated between the few translators from that difficult period, who has pleaded for the translation of foreign writers works from the original. We must mention in the given context the essential merit of the works translated and commented by Nicanor Rusu, that consists in accustoming to the large public, in a didactic manner, Dante Alighieri's personality and biography, the literary creation and its reception within the Bessarabian cultural space.

The present conference constitutes a happy occasion to refresh the name of a great personality who, being severely tested by fate, went out of life without managing to feel free in his own country, without being appreciated at his true value. The translations performed by Nicanor Rusu have paved the way for a better knowledge of Italian language and literature in the Republic of Moldova.

Keywords: Nicanor Rusu, reception, translator, Italian literature, Bessarabian literature

Prin intermediul traducerilor se ridică valoroase punți spirituale peste imense goluri de cunoaștere, se apropie și se interferează numeroase popoare și culturi. Traducerile reprezintă principala modalitate de a cunoaște un scriitor străin. Cercetarea traducerilor și a receptării lor în literatura din Basarabia constituie un element indispensabil înțelegerii și aprecierii corecte a fenomenului de receptare a unei literaturi într-o altă literatură. În procesul de receptare a literaturii italiene în Moldova Socialistă nu putem, în nici un

caz, neglija rolul, importanța și valoarea traducerilor, deoarece ele reprezintă calea cea mai eficientă de contact cu opera oricărui scriitor străin. În anii postbelici traducerile au suscit un interes major și s-au dovedit a fi foarte stimulative pentru prozatorii și poeții autohtoni. Aportul și utilitatea traducerilor la dezvoltarea societății moldovenești au fost de nenumărate ori recunoscute, deși au generat discuții controversate. Totuși traducerile rămân a fi incontestabile căi de comunicare și revalorificare reciprocă, la nivel individual și național.

În anii postbelici, în Basarabia, locul întâi îl ocupau traducerile din limba rusă. Concomitent apar și traduceri din limbile străine. S-au realizat traduceri din operele scriitorilor francezi, englezi, americani, germani ș.a. Dar toate, sau aproape toate, nu au fost făcute din original, ci prin intermediul limbii ruse. Este regretabil faptul că, cei mai mulți dintre traducători nu cunoșteau vreo limbă străină, prin urmare erau incapabili de a reda cu exactitate conținutul textului original sau varietatea de nuanțe pe care o are doar originalul. La nivelul traducerilor din literatura italiană în spațiul cultural basarabean s-a tradus în limba română foarte puțin. Excepție sunt doar unele traduceri din literatura pentru copii și adolescenți semnate de Carlo Collodi, Gianni Rodari, Raffaello Giovagnoli, Emilio Salgari, Curzio Malaparte, Gabriela Parca ș. a. Dar și acestea au fost realizate fie prin intermediul limbii ruse, fie a celei ucrainene. Cauza acestei situații fiind lipsa de traducători – cunoscători ai limbii italiene și de italieniști de formație.

În contextul dat ținem, totuși, să menționăm două traduceri care au avut o importanță foarte mare pentru difuzarea literaturii italiene în spațiul cultural basarabean. În 1976 este publicat volumul intitulat *Poeți italieni*, o antologie de poezie italiană contemporană, traducerea și prefața aparține poetului și traducătorului Anatol Ciocanu. În volum sunt incluse versuri din creația literară a celor mai cunoscuți poeți italieni din secolul al XX-lea, precum Giuseppe Ungaretti, Umberto Saba, Eugenio Montale, Salvatore Quasimodo, Cesare Pavese, Pier Paolo Pasolini ș. a. Versurile sunt precedate de o scurtă prezentare biografică a autorului.

O altă lucrare importantă a fost volumul *Dragoste la Bologna*, o antologie a prozei scurte italiene contemporane, în care au fost incluse nuvele ale celor mai de seamă prozatori italieni contemporani ca Grazia Deledda, Luigi Pirandello, Giorgio Bassani, Italo Calvino, Alberto Moravia, Cesare Pavese ș. a. Toate traducerile, însă, au fost făcute din limba rusă.

Un efort esențial la traducerea și receptarea literaturii italiene în spațiul cultural basarabean, ce se cuvine remarcat, îi revine profesorului Nicanor Rusu care a fost pe parcursul celei de-a doua jumătăți a secolului XX singurul nostru italianist de formație și unul printre puținii traducători din acea perioadă care a pledat pentru traducerea operelor scriitorilor străini din original.

Pentru a putea aprecia contribuția lui Nicanor Rusu la traducerea și receptarea literaturii italiene în Basarabia, credem că ar fi bine mai întâi să prezentăm, în câteva linii, biografia umană și literară a profesorului basarabean și apoi să cercetăm conținutul studiilor sale. Pantelimon Nicanor Rusu s-a născut la 22 iulie 1910 în satul Chetrosu (Drochia) într-o simplă familie de țărani. Între 1918 și 1922 învață la școala din satul Sauca (Dondușeni). Din 1922 până în 1930 este bursier la gimnaziul de băieți din Chișinău, iar din 1930 până în 1937 urmează studiile la Facultatea de Litere a Universității din Iași, unde învață limbile franceză, italiană, spaniolă. Între anii 1932-1933 își face serviciul militar în armata română, la Craiova. Iar în 1937 susține examenul de licență la limba franceză. Un an mai târziu susține examenul de licență și la limba italiană. Între 1939-1940 este asistent la catedra de limbi romanice a Universității din Iași. În anul 1940 obține o bursă a Statului Român pentru Școala Română de la Roma. Astfel, N. Rusu devine membru al prestigioasei instituții de studii și de cercetare la Roma. Aici, la Roma, timp de doi ani -1940 și 1941 – tânărul basarabean și-a pregătit doctoratul la literatura italiană cu tema "Limba operei lui Giovanni Verga" pentru care i se conferă la 28 februarie 1941, titlu de doctor în filologie al Universității din Roma. În 1942 revine la Iași și devine asistentul lui Iorgu Iordan. Din 1942 până în 1944 este mobilizat în armata română. Iar în 1944, la reîntoarcerea sa în Basarabia, este arestat și trimis în lagărele rusești de prizonieri, unde rămâne până în 1948. Eliberat, se întoarce în țara natală, dar este în continuare intimidat, persecutat și marginalizat de regimul sovietic instaurat în R.S.S.M. Inițial nu i se oferă decât postul de învățător de limbă moldovenească într-o școală rusă din Otaci. Ulterior lucrează într-o școală din satul Năvârneț (Fălești). În anul 1955 se stabilește la Chișinău, primind un post în cadrul Institutului de Perfecționare a Cadrelor Didactice. Între anii 1958-1965 deține funcția de colaborator științific inferior la Institutul de Limbă și Literatură al Academiei de Științe. Doar în 1962 i se recunoaște doctoratul luat la Roma, fiind egalat cu cel sovietic de candidat în științe filologice. După aceasta, N. Rusu este invitat la Catedra de limbi romanice a Universității de Stat din

Chișinău. A ținut cursuri la toate aspectele limbii spaniole. De asemenea, a predat și un curs de limbă italiană. În 1980 se pensionează, iar în 1990 se stinge din viață la Chișinău, aproape uitat de toată lumea.

La Iași, în anul 1921 apare revista de cultură italiană intitulată *Roma*. Această revistă, precum și periodicul *Însemnări ieșene* au întreținut cultul pentru literatura italiană și cei mai mulți dintre italieniștii români, printre care și Nicanor Rusu, au răspândit și valorificat nume celebre ale culturii și literaturii italiene.

Colaborarea tânărului cercetător basarabean la revista *Roma*, traducerea și cercetarea literaturii clasice italiene marchează începutul unei productive activități de traducător și propagator al literaturii italiene. Bun cunoscător al limbii lui Dante, N. Rusu va aborda întotdeauna subiectul într-o manieră personală, ce captează atenția și trezește interesul cititorului. Studiile și articolele publicate aici se deosebeau prin faptul că, conțineau atât date esențiale din viața și operele scriitorilor prezentați, cât și traducerea unor fragmente din operele acestora. Între anii 1921 –1933, Nicanor Rusu publică studii despre scriitori italieni, precum Dante Alighieri, Francesco Petrarca, Pietro Arretino ș.a. Scopul său era de a familiariza cititorul român cu personalități de seamă ale spiritualității italiene.

Colaborând la revista *Italica*, Nicanor Rusu publică două contribuții critice importante. Prima este un amplu extras sub titlul “Lingua e stile del Verga”, din teza de doctorat susținută la Universitatea “La Sapienza” din Roma. A doua contribuție a lui Rusu în această revistă este “Di alcuni conversioni dei letterati”, în care tânărul cercetător își propune să elucideze legătura dintre caracterul personal al unui poet și caracterul dominant al poeziei sale.

Articolele publicate în revista *Însemnări ieșene* se disting printr-o anumită unitate, autorul manifestând o preocupare deosebită pentru romantism, pentru scriitorii romantici italieni, cât și pentru evoluția concepțiilor estetice ale romantismului. În primul rând, ne referim la studiul “Centenarul lui Giacomo Leopardi”, ca omagiu adus marelui poet italian romantic. Nicanor Rusu aduce la cunoștința publicului larg date din biografia umană și literară a poetului italian, axându-se, în mod special, pe importanța scrisorilor leopardiene “considerate drept cel mai elocvent comentariu al poeziilor sale și materialul aproape brut pe care poetul, prelucrându-l, l-a adus până la perfecțiune în poezii. Ele conțin povestirea înduioșătoare a întâmplărilor vieții sale și formează portretul sufletului scriitorului” (Cité in Cărcăleanu 154).

Cel de-al doilea studiu intitulat “Coincidențe: Eminescu și Leopardi” apare în anul 1939. Este un studiu ce denotă capacitatea tânărului critic de a aborda un capitol al liricii italiene în toată complexitatea și adâncimea sa. Nicanor Rusu reușește să-l actualizeze pe Leopardi, evidențiind caracteristicile personalității poetului prin observații pertinente, și să contureze specificul stilului leopardian. Nicanor Rusu este “singurul cercetător, dintre cei mai vechi, care a reușit să realizeze o analogie mai largă între Leopardi și Eminescu, coborând în profunzimea lirismului creației lor” (*Ibid.* 99).

Printre lucrările publicate în revista *Însemnări ieșene* am putea evidenția alte două studii. Primul dintre acestea este “Dante vivo” de Giovanni Papini. În prima parte a studiului este prezentată o descriere detaliată a biografiei umane și literare a lui Papini. Centrul de greutate al cercetării cade pe cea de-a doua parte, unde N. Rusu urmărește să evidențieze modul în care opera lui Papini poate aduce contribuții noi la înțelegerea *Divinei Comedii*. În celălalt articol “Poetul laudelor: Gabriele D’Annunzio”, criticul basarabean își propune să facă o distincție între felul cum a fost apreciat D’Annunzio în Italia și în străinătate, precum și să realizeze o analiză a tendințelor și calităților artei marelui dispărut.

Anii ’60 și ’70 ai secolului XX sunt caracterizați printr-o strânsă colaborare a lui Nicanor Rusu cu televiziunea și revistele din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească. În acest context am putea numi următoarele: “Dante și contemporanii” în *Moldova Socialistă*, publicată la 13. 05. 1965; “Eternitatea creației” în revista *Cultura* din 15. 05. 1965; “Dante în moldovenește” în revista *Киевский университет* din 14.09. 1971. Dintre articolele publicate în această perioadă putem menționa și studiul “Dante” publicat în *Nistrul*, Nr. 6, 1965. Articolul dat a fost scris cu prilejul împlinirii a 650 de ani de la moartea celui mai mare poet italian. În prima parte a studiului, Nicanor Rusu realizează o descriere detaliată a societății italiene medievale, a concepțiilor estetice și a artei medievale. De asemenea, autorul își propune să familiarizeze cititorul basarabean cu date din biografia umană și literară a poetului italian. Pentru a realiza o expunere captivantă și veridică, autorul aduce citate scrise de Dante în exil. Cea de-a doua parte a studiului este axată pe opera dantescă, Nicanor Rusu a comentat și a tradus cu măiestrie versuri din *Viața nouă* și din *Divina Comedie*. La realizarea articolului său, Nicanor Rusu a consultat studii ale criticilor literari italieni, precum *Vita di Dante* de Umberto Cosmo,

Trattatello in laude a Dante de Giovanni Boccaccio și *Dante* de A.C. Givelegov.

În continuare, vom cerceta atent conținutul a trei contribuții importante ale cercetătorului basarabean, primul fiind monografia "Dante Alighieri", publicată în anul 1965 la Editura *Cartea Moldovenească* cu prilejul aniversării a 700 de ani de la nașterea lui Dante Alighieri. În acest studiu cercetătorul basarabean vorbește detaliat și într-o impresionantă manieră didactică despre tinerețea poetului italian, despre poezia lirică a acestuia, despre primele încercări ale activității sale poetice. Autorul exeget este completat în mod fericit de poetul traducător. Nicanor Rusu, cu măiestria unui italianist de formație, transpune textul italian într-o română curată, melodică. Autorul sporește interesul cititorului și plăcerea lecturii schiței printr-o comparație reușită dintre sonetul *Atâta de gentilă* a lui Dante și *Atât de fragedă* de Mihai Eminescu.

Nicanor Rusu realizează o analiză stilistică a operei *Viața nouă*, precizând că deja în această operă de tinerețe a lui Dante, poate fi perceput geniul aceluia care va scrie poemul *Divina Comedie*. În schița științifico-populară cititorul va identifica referințe concrete la alte lucrări ale lui Dante precum *Rimele*, *Ospățul*, *Despre limba populară* și *Epistolele*. Însă, în mod deosebit, Nicanor Rusu analizează capodopera dantescă. Autorul studiului evidențiază cele trei sensuri ale poemului (literal, alegoric moral, alegoric politic), geneza, ideile principale ale operei, arhitectura și personajele din *Divina Comedie*. Sunt supuse unei cercetări profesionale și cele trei părți ale poemului: *Infernul*, *Purgatoriul* și *Paradisul*.

În concluzie am putea menționa că, schița științifico-populară scrisă de Nicanor Rusu, privită de la înălțimea studiilor actuale despre Dante, nu se evidențiază prin originalitate, însă la timpul său a servit drept important izvor de documentare pentru cei interesați de creația celui mai mare poet italian în condițiile când cititorul basarabean nu avea acces liber la studiile despre Dante publicate în România.

Altă contribuție semnificativă a lui Nicanor Rusu la traducerea și receptarea literaturii italiene în spațiul cultural basarabean a constituit-o apariția la Editura *Cartea Moldovenească* a *Divinei Comedii* de Dante Alighieri, în traducerea poetului George Coșbuc, în 3 volume, prefața și comentariile aparținând lui Nicanor Rusu. Apariția celor trei volume (*Infernul*, *Purgatoriul*, *Paradisul*) constituia un important eveniment cultural și literal la acea vreme.

Asupra celei de-a treia contribuție a italianistului basarabean vom insista în mod deosebit. În anul 1971, la Editura *Cartea Moldovenească* este publicat romanul autobiografic *Viața nouă* de Dante Alighieri. Traducerea prozei aparține lui Nicanor Rusu, traducerea poeziilor, lui Nicolae Costenco. Postfața e semnată, de asemenea, de Nicanor Rusu. Munca ce au depus-o la traducerea și comentarea romanului dantesc a fost imensă. Traducătorii, de la bun început, au fost conștienți că nu se puteau apropia de marele poet italian decât înzestrați cu multă răbdare și tenacitate. Traducerea lui Dante a însumat multe greutăți, precum găsirea echivalențelor românești în exprimarea doctrinei dantești, problema limbii, problema păstrării versului endecasilabic, întrebuintarea excesivă a arhaismelor, turcismelor, slavonismelor, problema influenței ș. a.

În postfața romanului, N. Rusu remarcă că, marii scriitori nu au numai un singur stil, ci mai multe: Dante enumerându-se printre ei. Poetul italian a scris în versuri, dar și în proză și stilul versurilor diferă mult de cel al prozei.

Alt obstacol întâlnit de traducătorii basarabeni au fost stângăciile și repetările (în mod special verbul “a se părea”). Aproape toate frazele începeau cu conjuncția “și”, pe care uneori, în traducere, au fost nevoiții s-o suprimă. “Aceste repetiții, constată N. Rusu, arată că Dante, neavând alt model de proză literară italiană, folosea în scris limba familiară vorbită în clasa oamenilor culti” (*Viața nouă* 100).

Un alt aspect asupra căruia N. Rusu atrage atenția rezultă în faptul că, în edițiile originale italiene foarte multe întorsături de fraze și construcții sunt explicate de comentatorii italieni și “traduse” din limba italiană veche în limba italiană modernă. Iar la traducerea textului original, N. Rusu și N. Costenco s-au folosit de aceste explicații, raportându-le la limba moldovenească contemporană.

În continuare N. Rusu ține să evidențieze faptul că, poetul N. Costenco, datorită muncii asidue, gustului și talentului său, a îmbogățit literatura română din Basarabia cu încă un tezaur: nemuritoarele sonete și cântone de dragoste ale lui Dante au căpătat pentru prima dată cetățenie basarabeană. La traducerea versurilor N. Costenco s-a străduit să păstreze, în linii generale, ideea principală a poezie, dar în transpunerea ei și-a asumat toată libertatea de creație reușind, astfel, să creeze niște sonete și cântonete într-un grai moldovenesc ales, cu expresii autentice, cu figuri de stil, noi și originale, care trezesc sentimente vii și imagini artistice de o veritabilă naturalețe.

Altă remarcă făcută de N. Rusu se referă la constatarea deosebirii dintre proza lui Dante, caracterizată prin termeni și întorsături populare și arhaice, și poezia scrisă într-o formă mult mai elevată, în cea mai autentică și modernă limbă literară italiană.

Având drept punct de pornire afirmația biofizicianului rus Mihail V. Volkenstein potrivit căreia

o traducere perfect adecvată a versurilor este cu neputință, deoarece fiecare limbă își are specificul ei, iar informația pe care o aduce poezia se găsește în fiecare cuvânt, în fiecare sunet. O poezie tradusă numai atunci poate fi prețuită, când ea se încadrează între celelalte poezii de valoare, originale, în limba traducerii. Traducătorul trebuie să rezolve o problemă dublă – să reproducă în mod optim sistemul poetic inițial, și să creeze pe baza lui un sistem nou în altă limbă. El trebuie să pătrundă în tezaurul psihic al poetului străin, dar adresează traducerea capacității de percepere a cititorilor de altă limbă. Aceste probleme sunt tot așa de greu de rezolvat, ca și crearea unei poezii originale, și numai un adevărat artist le poate rezolva cu deplin succes. (*Стихи как сложная информационная система* 75)

N. Costenco, prin talentul și măiestria sa, a reușit să transmită cititorului basarabean mesajul profund al poeziei originale, modelându-și versul astfel ca să poată reda toată varietatea de sentimente într-un stil simplu și pe înțelesul tuturor. “Dar, afirmă Nicanor Rusu, s-a întâmplat și așa ca unele versuri ce scilpesc ca diamantele în original să fie mai puțin strălucitoare în traducere, și, dimpotrivă, acolo unde versul lui Dante lânzește, să capete în traducere o lumină și o rezonanță nouă și foarte puternică” (Viața nouă 102).

Aruncând o privire de ansamblu asupra activității de critic literar și traducător al culturii și literaturii italiene, constatăm că, profesorul N. Rusu își începe activitatea de cercetător literar cu precădere al creațiilor unor scriitori italieni moderni, mai târziu, însă, este atras de opera unor creatori mai vechi, mai cu seamă renașcențiști. Totodată, dacă vom ordona materialul examinat în sensul cronologiei impuse de evoluția fenomenului literar italian, am putea evidenția următorii scriitori și poeți italieni creația literară a căroră a fost cercetată și tradusă de către Nicanor Rusu: Dante Alighieri, Francesco Petrarca, Giordano Bruno, Erasm din Rotterdam, Pietro Metastasio, Carlo Goldoni, Giacomo Leopardi, Giovanni Verga, Giovanni Papini, Gabriele D’Annunzio ș. a. În linii generale, aceste articole și studii consacrate culturii și literaturii italiene, se constituie ca niște

veritabile creații singulare ce impresionează prin capacitatea de expunere, de a însufleți epoci și lucrări artistice, scopul cărora este de a familiariza cititorul basarabean cu personalități notorii ale spiritualității italiene.

Bibliografie

Cărcăleanu, Eleonora, *Leopardi în România*, ediția a II-a revăzută și completată, Iași, Editura Ars Longa, 2014.

Rusu, Nicanor, *Viața nouă* de Dante Alighieri, Chișinău, Editura Cartea Moldovenească, 1971.

Волькенштейн, Михаил Владимирович, «Стихи как сложная информационная система», în *Наука и жизнь*, №1, Moscova, 1970, p. 75-80.